

El gabinet de la família Salvador

TEXT: **Neus Ibáñez Cortina**

El gabinet Salvador és un dels pocs gabinets de curiositats europeus que ha conservat en un mateix espai la biblioteca (amb més de 1500 volums), els espècimens naturals (9237 unitats de registre, entre els quals hi ha animals dissecats, conquilles, minerals, fòssils i l'herbari més antic de Catalunya), i els mobles originals de l'època. Aquest tresor científic, conservat i exposat a l'Institut Botànic de Barcelona, ens permet entendre com s'estudiava la natura durant els segles XVII i XVIII i és un testimoni excepcional de la flora i la fauna del passat. Endinsem-nos-hi!

Què era un gabinet de curiositats¹ ?

Era un espai tancat, només obert a visitants selectes, ple de mobles i prestatges, on s'acumulaven objectes de tota mena, d'origen natural en la seva major part, reunits allà per la seva raresa o pel seu caràcter de curiositat i meravella. Durant tres segles, aquests gabinets van ser l'espai privilegiat per desenvolupar la història natural, la disciplina que és l'origen de les actuals ciències naturals.

Els gabinets facilitaren la recerca sobre animals, vegetals i minerals que curiosos de tot arreu col·leccionaven i intercanviaven per tal d'esbrinar i entendre els secrets de la natura que des del Renaixement fins a la Il·lustració es van anar desenvolupant a tot Europa. Aquests gabinets, en particular els creats per acadèmics i professionals de la medicina i l'apotecaria, incloïen, entre altres coses, herbaris, col·leccions de minerals i de fòssils (petrificacions, segons l'expressió de l'època), d'animals i de qualsevol altra mena de material o objecte que es pogués considerar una raresa. Cronològicament, s'iniciaren a partir de principis del segle XVII i existiren fins mitjan segle XIX.

Història del gabinet Salvador

El gabinet Salvador, el que ens ocupa en aquest article, va ser constituït entre els segles XVII i XVIII per tres generacions de la família Salvador, una nissaga d'apotecaris originaris de Calella (Maresme) i conservat pels seus descendents fins al final del segle XIX (fig. 1). Els Salvador van anar enriquint el museu familiar amb objectes procedents de les recollicions fetes per ells mateixos, d'adquisicions a mercaders, o per intercanvis amb naturalistes europeus. Algunes d'aquestes figures són James Petiver (c.1663-1718) - les col·leccions del qual formaren part de l'inici del *British Museum* -; Antoine de Jussieu (1686-1758), metge, botànic i naturalista francès; o Herman Boerhaave (1668-1738), naturalista nascut a Leiden i membre de la *Royal Society* de Londres.

Aquest museu es conservava a la rebotiga de l'apotecaria que la família tenia al carrer Ample de Barcelona, i era obert als estudiosos i visitants erudits de l'època [1]. Més endavant, va ser el primer museu obert a la ciutat de Barcelona [2].

Joan Salvador i Riera (1683-1726) (fig. 2) va ser probablement

¹ Un gabinet de curiositats és un nom antic que servia per designar les col·leccions d'objectes de tota mena situades en espais privats oberts a visites selectes, reunits per la seva raresa, curiositat o exotisme.

la figura més rellevant de la família i de la història de les ciències naturals d'aquella època. Un cop va ser admès pel col·legi d'apotecaris de Barcelona, de 1702 a 1706 va estudiar a Montpeller, on va tenir de mestre Pierre Magnol (1638-1715), metge a la cort del rei de França. El 1705 va viatjar a París on va ser condeixeble d'Antoine de Jussieu, conservador del *Jardin du Roi* de París des del 1708. Va recol·lectar la majoria d'espècimens de la col·lecció i va realitzar un llarg viatge (d'octubre de 1716 a maig de 1717) al llarg de tota la península Ibèrica per encàrrec de l'*Academie Royale des Sciences de Paris*, i fou acompanyat per Antoine de Jussieu i el seu germà, Bernard de Jussieu (1699-1777) [3].

Josep Salvador i Riera (1690-1761), el seu germà, va conservar al gabinet i va fer construir el mobles tal com ens han arribat als nostres dies.

La continuïtat del gabinet va quedar truncada a mitjan segle XIX quan, en morir el darrer responsable de la nissaga interessat per les ciències naturals, el seu hereu va decidir traslladar-lo a una altra de les seves propietats, una masia prop de Vilafranca del Penedès, on la col·lecció va quedar oblidada a les golfes. Fins i tot, durant uns anys, es va donar per perduda, fins que va ser recuperada per Pius Font i Quer el 1938, i va quedar conservada a l'antic edifici de l'Institut Botànic de Barcelona (IBB), prop de la Foixarda, a Montjuïc.

Amb la construcció del nou edifici de l'IBB l'any 2003 dins del recinte del Jardí Botànic de Barcelona (JBB), es van facilitar les visites del públic i l'adequada conservació de la col·lecció. La

Figura 1 | Gravats de la nissaga de la família Salvador, extreta de *Noticia histórica de la familia Salvador* [13] Institut Botànic de Barcelona (CSIC-MCNB).

col·lecció, visitable a la planta zero del IBB, es pot observar des de l'exterior del vidre que la protegeix. La visita està inclosa dins a l'entrada del Jardí Botànic de Barcelona (fig. 3).

El Gabinet Salvador a l'actualitat

El Gabinet, tal com el coneixem avui en dia, està format per una magnífica biblioteca, un herbari (el segon més antic conservat a Espanya), documents manuscrits,

col·leccions de mol·luscs, minerals, fòssils, drogues, diverses peces vegetals i animals dissecats. Aquesta col·lecció agrupa 9237 espècimens i conserva també una important biblioteca de més de 1500 volums. A més a més, també conserva tota la correspondència de la família (aproximadament uns 7000 registres) [4] que a finals d'aquest any s'acabaran de catalogar.

Cal destacar que els espèci-

Figura 2 | Retrat de Joan Salvador i Riera (1683-1726), exposat al gabinet Salvador (Salv-7546). © CMCNB. Fotografia: Natalia Hervás.

mens que s’hi conserven, sobretot l’herbari (amb 4917 plecs), contenen etiquetes amb informació exhaustiva, com són la descripció prelinneana del tàxon, el seu equivalent linneà (afegit pel botànic francès Pierre André Pourret (1751-1818), que cap al 1782 revisà l’herbari), la localitat, el recol·lector, i en alguns casos la data (compresa entre el 1700 i el 1745). La documentació tan acurada d’aquest herbari, fet molt poc habitual en aquella època, ens permet fer-nos una idea de com era la flora al segle XVIII. Conté plantes sobretot de Catalunya, però també de la resta d’Espanya, i nombrosos exemplars de jardins botànics europeus adquirits a través d’intercanvi. Gràcies a la informatització portada a terme durant la meua tesi doctoral [3] s’ha pogut detectar plecs tipus i cites de plantes amenaçades en localitats interessants. Destaquem, per exemple, un espècimen d’*Stachys maritima* (Salv-903) de “Porta de mar” de Barcelona, d’on ha desaparegut completament. Actualment, és una planta amenaçada inclosa al llibre vermell de Catalunya

[5] i extingida al litoral barceloní (fig. 4). La col·lecció també ha servit per conèixer nombroses localitzacions de plantes, especialment de les comarques properes a Barcelona [6] o del pla de Barcelona mateix [3]. També s’ha utilitzat per estudiar aspectes relacionats amb el canvi climàtic o amb la conservació de la nostra flora [7, 8]. Altres estudis florístics sobre les plantes pirenaïques a l’herbari Salvador han estat els d’Ibáñez [9].

Des del punt de vista de la taxonomia, s’han portat a terme estudis de tipificació, i arran de la meua tesi doctoral [3] a l’herbari Salvador es van tipificar diferents tàxons proposats per Lamarck a partir de plecs recol·lectats per Antoine de Jussieu i Joan Salvador, durant el seu viatge per Espanya i Portugal durant el 1716 i 1717. Aquests plecs es conserven actualment tant a l’herbari Salvador com a l’herbari de Jussieu i Lamarck al *Museu National d’Histoire Naturelle* de París [10]. També s’han tipificat tàxons proposats per Pourret [11] a l’herba-

ri Salvador, com per exemple *Acchillea chamaemelifolia* (fig. 5) a partir de la revisió de l’herbari de Pourret. Aquest herbari està dipositat a l’herbari MAF (Facultat de Farmàcia de la *Universidad Complutense de Madrid*), i intercalat, en part, a l’herbari general del *Muséum National d’Histoire Naturelle* de París.

Difusió de la col·lecció

Un fet important en la història recent del gabinet, fou que, durant l’any 2010, el Consorci del Museu de Ciències Naturals de Barcelona (CMCNB), en col·laboració amb l’IBB, van produir una exposició temporal per donar a conèixer aquest gabinet de curiositats en el marc dels actes de commemoració del tricentenari del 1714 a Barcelona. Davant la necessitat de restaurar els exemplars del gabinet per ser presentats a l’exposició *Salvadoriana* (fig. 6), que va tenir lloc del 2014 al 2016 a l’IBB, es va iniciar un projecte adreçat a completar un inventari de la col·lecció, actualment acabat.

Figura 3 | Conjunt del gabinet Salvador exposat a l’Institut Botànic de Barcelona. Institut Botànic de Barcelona (CSIC-MCNB).

Figura 4 | Plec de *Stachys maritima* conservat a l'herbari Salvador (Salv-903), planta en perill d'extinció. Institut Botànic de Barcelona (CSIC-MCNB).

Excepte els llibres i l'herbari, que ja estaven revisats i catalogats, tots els materials van ser revisats i se'n va millorar la conservació preventiva. Es van inventariar i documentar els exemplars geològics, zoològics, botànics i alguns materials artificials. A més, gran part d'aquest fons va ser revisat per experts. D'aquesta manera, amb aquesta exposició es mostrava una joia del patrimoni científic de Barcelona de l'època i la seva connexió amb la ciència europea del moment. S'ha invertit força en la difusió del Gabinet gràcies a tota aquesta tasca de revalorització de la col·lecció.

Per una banda, la base de dades amb la informació de tots els espècimens que formen la col·lecció està publicada a la plataforma en línia [Museu Obert](#) on, d'una manera molt visual, es poden veure tots els espècimens i els camps principals de cada objecte.

També, en els darrers anys, han

sortit publicats dos treballs en relació a la col·lecció Salvador. El primer, un catàleg publicat arran de l'exposició *Salvadoriana*, [1] i el segon, el [Manual Salvador](#), consultable en línia. En aquest treball hi ha un recull de tota la feina feta sobre la col·lecció Salvador, tant des del punt de vista d'investigació, com de la història d'aquest gabinet al llarg del temps, i també de les tasques de conservació preventiva, de restauració, de revisió, i de catalogació dutes a terme en els espècimens; aquest treball fou publicat al 2019 dins la col·lecció *Manuale del Museo* [4].

També hi ha publicat un audiovisual, [disponible en línia](#), elaborat el 2016 amb l'objectiu de reunir en un sol document totes les feines portades a terme per tal d'adequar el material del gabinet i tenir-lo inventariat per a l'exposició *Salvadoriana*. S'hi expliquen les tasques de restauració, documentació, revisió i digitalització, l'adquisició dels elements que faltaven a la col·lecció, la història del gabinet, l'exposició *Salvadoriana* i l'adequació de la sala per la seva obertura al públic.

Rellevància del Gabinet Salvador

Des del punt de vista botànic, l'herbari Salvador representa la primera gran flora hispànica de la Mediterrània occidental, probablement equivalent al contingut del *Botanomasticon Catalanicum* escrit per Joan Salvador, avui perdut, que hauria estat la primera flora del Principat [12]. A més a més, conté plecs tipus que van servir a Poirret, Lamarck i Jussieu per a descriure nous tàxons, i ens permet veure com era la flora en el segle XVIII, com ha canviat la distribució d'algunes espècies, i

Figura 5 | Plec tipus de *Achillea chamaemelifolia* conservat a l'herbari Salvador (Salv-3019). Institut Botànic de Barcelona (CSIC-MCNB).

fins i tot, com algunes han passat a ser catalogades en perill d'extinció. Es demostra, d'aquesta manera, la importància de conservar i estudiar les col·leccions científiques formades pels botànics en el passat.

Des del punt de vista històric, ressaltem, com a valor més singular d'aquest gabinet i que el fa diferent de la resta de gabinets europeus de l'època, que aquest tresor científic que ha arribat fins als nostres dies és l'únic a Europa que reuneix en un sol espai els mobles originals de l'època, els espècimens naturals i la biblioteca, a diferència d'altres gabinets de curiositats que han quedat disgregats dins dels museus d'història natural, i que ens permet entendre en la seva totalitat la feina i la investigació que es duïen a terme en els gabinets de curiositats en l'època del Renaixement i la Il·lustració a Europa.

Figura 6 | Àmbit 3 de l'exposició *Salvadoriana* (maig 2014-abril 2016), on es reproduïa el gabinet Salvador a través de les fotografies dels mobles originals. © CMCNB. Fotografia: J. M. de Llobet.

Neus Ibáñez Cortina. Vaig iniciar els meus estudis de doctorat a la Universitat de Barcelona (UB) el 2001 gràcies a una beca de la UB. El 2006 ja havia presentat la meua tesi sobre els herbaris històrics conservats a l'Institut Botànic de Barcelona, que va obtenir la màxima qualificació. Del 2006 al 2008 vaig estar contractada com a tècnica a l'herbari de l'Institut Botànic de Barcelona i des del 2009 soc la conservadora d'aquest herbari i del gabinet de curiositats de la família Salvador.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Pardo-Tomás, J. 2014. *Salvadoriana. El Gabinet de curiositats de Barcelona*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- [2] Camarasa, J. M. 2006. Joan Salvador–James Petiver: xarxes epistolars. *Afers: fulls de Recerca i pensament*, 21, 37-49.
- [3] Ibáñez, N. 2006. *Estudis sobre cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona*. Tesi doctoral. Facultat de Biologia, Universitat de Barcelona.
- [4] Ibáñez, N., Camarasa, J.M. & Garcia-Franquesa, E. (Eds.) 2019. *El Gabinet Salvador. Un tresor científic recuperat*. Manuals del Museu, 2. Museu de Ciències Naturals de Barcelona, Barcelona.
- [5] Sáez, L., Aymerich, P. & Blanché, C. 2010. *Llibre vermell de les plantes vasculares endèmiques i amenaçades de Catalunya*. Argania Editio, Barcelona.
- [6] Montserrat, P. 1968. *Flora de la cordillera litoral catalana (porción comprendida entre los ríos Besòs y Tordera)*. Caja de Ahorros de Mataró, Mataró.
- [7] Nualart, N., Montes-Moreno, N., Gavioli, L. & Ibáñez, N. 2012. L'herbari de l'Institut Botànic de Barcelona com una eina per a la conservació dels tàxons endèmics i amenaçats de Catalunya. *Collectanea Botanica*, 31, 81-101.
- [8] Peñuelas, J. & Matamala, R. 1990. Changes in N and S leaf content, stomatal density and specific leaf area of 14 plant species during the last three centuries of CO₂ increase. *Journal of Experimental Botany*, 41, 1119-1124.
- [9] Ibáñez, N., Montserrat, J.M. & Soriano, I. 2005. Las plantas pirenaicas de los herbarios Salvador (s. XVII-XVIII) y de la Sociedad Botánica Barcelonesa (s. XIX). *Bulletin de la Société d'histoire naturelle de Toulouse et de Midi-Pyrénées (Toulouse)*, 141-2, 37-42.
- [10] Ibáñez, N., Montserrat, J.M. & Soriano, I. 2009. Typification of the names of some Iberian species described by Lamarck. *Candollea*, 64 (1), 143-148.
- [11] Ibáñez, N., Montserrat, J.M. & Soriano, I. 2008. Type specimens of names of species authored by Pourret conserved in the Salvador herbarium (BC). *Taxon*, 57 (2), 633-636.
- [12] Camarasa, J.M. 1989. Botànica i botànics dels països catalans. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- [13] Pourret, P. A. & Colmeiro, M. (Eds.) 1844. *Noticia històrica de la família Salvador de Barcelona por don Pedro Andrés Pourret*. Nueva edición corregida y adicionada. Imprenta de Antonio Berdeguer, Barcelona.